

Recensioner

Kautonen, Maria & Kuronen, Mikko, 2021: Uttalsinläring med fokus på svenska. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 860.) 216 s. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. ISSN 0039-6842, ISBN 978-951-583-550-5.

Brist på tidigare forskning om uttalsinläring och didaktisk kunskap om uttalsundervisning både i Finland och internationellt var utgångspunkten för ett forskningsprojekt, FOKUS (Fokus på uttalsinläring med svenska som mål- och källspråk), vid Jyväskylä universitet, Finland, under åren 2015–2019. Två av forskarna i projektet, Maria Kautonen och Mikko Kuronen, har nu publicerat en bok som visar på de mest framträdande resultaten inom projektet. Inte mindre än två doktorsavhandlingar (Kautonen 2019, Heinonen 2020), ett trettiotal vetenskapliga artiklar, ett par böcker och fem magisteruppsatser har publicerats utifrån kunskap som skapats med utgångspunkt i empiriska studier inom projektet. Svenska språket var i fokus för projektet, både svenska som andraspråk och svenskspråkigas inläring av finska, engelska och ryska. Studierna inom projektet ledde till ny kunskap om finlandssvenskt uttal, både som källspråk och som målspråk. I boken *Uttalsinläring med fokus på svenska* (Kautonen & Kuronen 2021) är svenska, både finlandssvenska och sverigesvenska, målspråk och finska det primära källspråket. De olika svenska varieteterna beskrivs noggrant och jämförelser görs med exempel för en god förståelse av de uttalsmässiga variationerna. I boken finns också exempel på sådant som utifrån empiriska studier kan leda till missförstånd i kommunikativa situationer. Författarna relaterar till begreppen förståelighet (eng. *intelligibility*) och begriplighet (eng. *comprehensibility*) som relevanta uttalsmål för andraspråksinlärare, inte i första hand ett inföddligt uttal. De tar upp flera utmaningar för att nå dessa uttalsmål på svenska i relation till att brytning, eller främmande accent, ofta kan relateras till inlärarens förstaspråk. Att tala målspråket med en brytning är nästan oundvikligt för de flesta vuxna andraspråksinlärare.

Boken består av tre övergripande delar: *Teoretisk bakgrund*, *Forskningsresultat om andraspråksuttal med fokus på svenska* samt *Pedagogiska implikationer och framtida forskningsinriktningar*. Inledningsvis ger Kautonen och Kuronen en introduktion utifrån att »[u]ttal är en grundläggande del av människans språkförmåga» (s. 15). De nämner också att studier om uttal ofta beskrivs utifrån såväl produktion som perception. Dessa beskrivningar innehåller uttalet av enstaka språkljud, vokaler och konsonanter, liksom prosodiska egenskaper som intonation, duration, rytm och taltempo. Här ges flera exempel på uttalsvariationer. Vokal- och konsonantuppsättning

<https://doi.org/10.61965/sos.33.2023.18964>

Språk och stil: Tidskrift för svensk språkforskning, NF 33, 2023. ISSN: 1101-1165 E-ISSN: 2002-4010

samt prosodi för de båda svenska varianterna förklaras och jämförs även kort med andra språk. Förutom att beskriva fonetiska och fonologiska likheter och skillnader mellan finlandssvenska och sverigesvenska lyfts även några av de tydligaste särdragen i regionala varieteter och dialekter av svenska fram, exempelvis västsvenska, skånska, norrländska och österbottniska. Här finns även en begreppsordlista för några av de mest centrala begrepp som används genomgående i boken. I löpande text översätts begrepp från svenska till både engelska och finska, vilket bidrar till ökad förståelse för de läsare som kanske är mera bekanta med de engelska begreppen. Som exempel kan nämnas ordet grundtonsfrekvens (f_0) (eng. *fundamental frequency*, fi. *perussävel*) (s. 25).

Jämförelser kan göras mellan inläring av uttal i första- och andraspråket, t.ex. perception, övning av artikulatoriska mönster och interaktion, men då en andraspråkstalarare redan behärskar ett eller flera språk karaktäriseras uttalsinläringen av att inlärarens behöver lära sig nya fonetiska och fonologiska system. Författarna hänvisar till teorin om inlärarespråk (Selinker 1972) och hur den kan förklara processer och transfer i utvecklingen av ett andraspråk där både förenklingar och övergeneraliseringar förekommer. Den första fasen av andraspråksinläringen innehåller flera uttalsfel som kan relateras till inlärarens förstaspråk, s.k. transfer. Den andra fasen, som de kallar tillägnandefasen, påminner på flera sätt om barns inläring och utveckling av sitt förstaspråk. I den tredje fasen dominerar målspråkliga drag (s. 75). Olika feltyper förekommer i inlärningsprocessen som påverkas av typologiska likheter och skillnader mellan målspråket och inlärarens förstaspråk och eventuellt andra språkkunskaper. Det finns flera teorier som ger förklaringar till utveckling och inläring av uttal på ett nytt språk. De teorier som omnämns är *kontrastiv analys* (Lado 1957), *markedness differential hypothesis* (Eckman 1977), *speech learning model* (Flege 1995), *perceptual assimilation model* (Best 1995) och *native language magnet* (Kuhl & Iversen 1995). Utifrån dessa teorier exemplifierar författarna några typiska svårigheter för finskspråkiga talare med olika målspråk och möjliga svårigheter hos finskspråkiga inlärare av finlandssvenskt och sverigesvenskt uttal. Allt detta är väl förankrat i empiriska studier.

Vidare tar författarna upp lyssnarperspektivet på främmande accent och olika uttalsdrag som kan leda till missförstånd och bidra till att uttalet inte är tillräckligt förståeligt och begripligt för lyssnare. I det här sammanhanget nämns att olika varieteter av språk kan ha olika status, vilket i sin tur kan medföra att lyssnare har olika uppfattningar om och attityder till språkliga varieteter. Författarna menar att oavsett vilken varietet talaren väljer att lära in är begriplighet och ett lyssnarvänligt uttal viktigare än att sträva efter att tala språket helt utan en främmande accent. Några studier om attityder till främmande accent hos svenska lyssnare lyfts fram men också att lyssnarens erfarenhet av att lyssna på främmande accenter har betydelse för bedömning av uttalet. Svenska lyssnare påverkas av både segmentella och prosodiska drag i uttalet. Segmentella avvikelser har stor betydelse för bedömning av främmande accent. Lyssnare har större tolerans mot tonala avvikelser jämfört med segmentella avvikelser vilket förklarar av att intonationen skiljer mellan olika dialekter och varieteter av svenska.

Förutom exempel utifrån resultat inom projektet nämns också internationella studier som tar upp faktorer som har betydelse för inläring av uttalet. Några fakto-

rer som nämns är startålder för inläringen (eng. *onset of acquisition*, fi. *oppimisen aloitusikä*), motivation samt inlärningsmiljö liksom formell undervisning. Det sistnämnda återkommer Kautonen och Kuronen till i slutet av boken där det nämns att explicit uttalsundervisning är det som har bäst positiv inverkan på utvecklingen av uttalet hos andraspråksinlärare, även om undervisningsmetoder varierar. Detta motiveras med att inläraren blir medveten om fonetiska och fonologiska drag i målspråket. Ett aktivt lyssnande på ljudstimuli tillsammans med fonetisk transkription, men utan ortografiskt stöd, visar sig ha en god effekt på uttalet. Ortografi kan ibland störa inläringen då bokstäver kan uttalas på olika sätt i finska och svenska.

I den andra delen av boken behandlas forskningsresultat om uttal i svenska som andraspråk, framför allt för inlärare med finska som förstaspråk. Här ges ett flertal intressanta exempel utifrån empiriska studier inom projektet. Tydliga redogörelser ges för skillnader i uttalet vid inläring av de båda svenska varieteterna. Studierna visar att det ofta är en större utmaning för finskspråkiga att lära in sverigesvenska vokaler och konsonanter i jämförelse med att lära in dessa i den finlandssvenska varieteten. Det är framför allt den svenska u-vokalen, som i orden *hus* eller *djur*, liksom långa vokaler och sje-ljudet samt de svenska supradentalerna som vållar störst problem för inlärarna. När det gäller de prosodiska dragen är det, enligt studier av Heinonen (2019) och Kautonen (2018), företrädesvis satsbetoningen med variation av duration i betonade och obetonade stavelser som medför svårigheter. De svenska ordaccenterna tycks vara ett ganska krävande inlärningsmål som ofta orsakar problem för finskspråkiga inlärare av sverigesvenska. Beskrivningar av inlärningsprocesser förtydligas med figurer hämtade från publikationer utifrån flera studier inom projektet FOKUS.

I slutet av boken diskuterar Kautonen och Kuronen språkundervisningen i det finska skolsystemet. I läroplanerna läggs stor vikt vid kommunikativa färdigheter, men det finns en tradition att testa skriftliga färdigheter i högre grad än muntliga. Detta menar de beror på att det är en stor utmaning för lärare att bedöma muntliga färdigheter vid studentexamen och att lärare behöver mera utbildning om hur man undervisar och bedömer detta. Lärare behöver framför allt ta upp drag som påverkar begriplighet och förståelighet på svenska och nämner prosodiska drag som betoning på ord- och satsnivå, men även att språkljuden i målspråket har betydelse för lyssnares upplevelse av främmande accent. En bedömningsmatris med ett antal uttalsdrag som kan bedömas separat presenteras som ett bra verktyg för lärare. Matrisen är kopplad till konkreta undervisningsmetoder och övningar för att träna olika uttalsdrag.

Kautonen och Kuronen har skrivit en bok som tidigare saknats med en särskild inriktning mot inläring av svenska varieteter för talare av finska som källspråk. De ger en god översikt över fonetiska och fonologiska drag i de båda varieteterna med tydlig förankring i empiriska forskningsstudier huvudsakligen utifrån projektet FOKUS (Fokus på uttalsinläring med svenska som mål- och källspråk). Resultaten kan användas som underlag för utveckling av uttalsundervisning och bedömning av uttal och kommunikativa färdigheter. Boken, som riktar sig till alla som är intresserade av uttal och uttalsinläring, är ett värdefullt bidrag för att lyfta medvetenheten om uttalets betydelse även om mycket forskning återstår inom ämnet, inte minst i den svenska och den finländska kontexten.

Litteratur

- Best, Catherine T., 1995: A direct realist view of crosslanguage speech perception: I: Winifred Strange (red.): Speech perception and linguistic experience. Issues in cross-language research. Timonium: York Press. S. 171–204.
- Eckman, Fred R., 1977: Markedness and the contrastive analysis hypothesis. I: Language Learning 27(2). S. 315–330.
- Flege, James E., 1995: Second language speech learning. Theory, findings, and problems. I: Winifred Strange (red.): Speech perception and linguistic experience. Issues in cross-language research. Timonium: York Press. S. 233–277.
- Heinonen, Henna, 2020: Uttal och dess begriplighet i finskspråkiga gymnasisters L2-svenska. Doktorsavhandling. Jyväskylä: Jyväskylä universitet.
- Kautonen, Maria, 2019: Finskspråkiga inlärares uttal av finlandssvenska i fritt tal på olika färdighetsgrunder. Doktorsavhandling. Jyväskylä: Jyväskylä universitet.
- Kuhl, Patricia K. & Iverson, Paul, 1995: Linguistic experience and the “Perceptual Magnet Effect”. I: Winifred Strange (red.): Speech perception and linguistic experience. Issues in cross-language research. Timonium: York Press. S. 121–154.
- Lado, Robert, 1957: Linguistics across cultures. Ann Arb, MI: University of Michigan Press.
- Selinker, Larry, 1972: Interlanguage. I: IRAL International Review of Applied Linguistics in Language Teaching 10(1). S. 209–232.

Elisabeth Zetterholm

Kraft, Sanna, 2023: *Tala fram texten. När barn med läs- och skrivsvårigheter skriver med tal-till-text.* (Studier i nordisk språkvetenskap 44.) Diss. 246 s. Göteborg: Göteborgs universitet. ISSN 1652-3105, ISBN 978-91-8069-175-8.

Elever med dyslexi har som regel svårt att skriva. Ett svar på frågan om varför kan vi hämta från *the simple view of writing*. Denna modell gör gällande att *skrivande* = *transkription* × *innehåll* (Juel 1988). Problem med transkriptionsfärdigheter (t.ex. att grafiskt representera språkljud, att stava etc.), gör att innehållsdimensionen får lite utrymme. Hos unga skribenter (utan läs- och skrivsvårigheter) ser vi att transkriptionsfärdigheter i hög utsträckning predicerar textkvalitet; elever som har automatiserat att forma bokstäver, stava och generera grammatiska utsagor skriver bättre texter (Skar & Myhill 2022). Elever med dyslexi upplever också problem med exekutiva funktioner, det vill säga funktioner som är viktiga i den målrättade aktivitet skrivande är: en skribent måste kunna besluta sig för vad hen skall skriva, klara att hålla uppmärksamhet och jämföra sin text med sina föreställningar om önskad produkt (Graham 2021, Limpo & Olive 2021). Elever med dyslexi har svårigheter att organisera och integrera multipla processer, till exempel att rikta uppmärksamhet mot stavning och innehåll samtidigt. Och personer med dyslexi rapporterar i vuxen ålder att skrivande är en större belastning än läsning (Filipe 2021).

Tänk då om man kan sidsteppa ena halvan i skrivandets ekvation, för att frigöra kapacitet till innehållsgenerering och till att jonglera de många globala hänsyn som måste tas i skrivande. Detta undersökte Sanna Kraft, som disputerade den 16 juni 2023 med sammanläggningsavhandlingen *Tala fram texten. När barn med läs- och skrivsvårigheter skriver med tal-till-text*. Som framgår av titeln var fenomenet som stod i fokus för undersökningen elevers användning av tal-till-text-funktioner. Dessa har blivit vanliga och de flesta telefoner och ordbehandlingsprogram kan transkribera text som talats in i maskinvarans mikrofon. Avhandlingsprojektets övergripande syfte var att »bidra till ökade kunskaper om hur skrivredskapet tal-till-text på svenska kan medverka till att stötta elever med läs- och skrivsvårigheter i deras skrivande, för att denna kunskap i förlängningen ska ge dem en större möjlighet till deltagande i skriftspråkspraktiker» (s. 6). Syftet realiserades i fyra delundersökningar, som rapporteras i fyra artiklar. Totalt deltog 38 elever i 10–13-årsåldern, varav 33 medverkade på alla test. Av dessa hade 18 elever läs- och skrivsvårigheter och 15 inte. Kraft samlade in ett omfångsrikt material bestående av texter skrivna i tre modaliteter (muntligt, skriftligt, tal-till-text) och skrivprocessdata (tangentslogslog, skärm-inspelningar och observationer). Dessutom genomförde deltagande elever en mängd tester: stavningsförmåga, ortografisk avkodning, fonologisk avkodning, grammatisk språkförståelse, snabb åtkomst och benämning, semantisk ordförståelse och komplext verbalt arbetsminne.

I den första undersökningen (Kraft et al. 2019) studerades hur modalitet påverkade en rad textlingvistiska mått. Deltagarna (18 elever med läs- och skrivsvårigheter) författade tre texter: en muntlig och två skriftliga, varav en genom tal-till-text (dikterade texter). Kraft och hennes kollegor antog att de dikterade texterna skulle ha högre lexikal diversitet, högre lexikal densitet och större andel långord än både

mundliga texter och texter skrivna på tangentbord. Som stöd för hypotesen hänvisade forskarna till tidigare studier som visat att icke-automatiserade transkriptionsfärdigheter tar stor kognitiv kapacitet i anspråk. Denna kapacitet kunde i dikteringsvillkoret frigöras till innehållsgenerering. I studien fungerade de nämnda textlingvistiska måtten samt textlängd som indikation för innehåll. Man mätte också stavfel för att utforska de icke-perfekta tal-till-text-verktygen (programvaran uppfattar inte alltid korrekt ord). Resultaten visade att modalitet inte spelade roll för lexikal diversitet, men att det var signifikanta skillnader mellan muntlig och skriven text (dikterad eller tangentbordsskriven) i fråga om lexikal densitet och andel långord. Vidare noterade man signifikanta skillnader i andel stavfel mellan dikterad och tangentbordsskriven text, där andelen var högst i de senare. Det var inga signifikanta skillnader i textlängd. Forskarna avslutade sin undersökning med att man inte fann de stora skillnader mellan dikterad och tangentbordsskriven text som man trott, något man bland annat förklarar med dikteringsverktyget; att tala till text kräver också kognitiv kapacitet och även om eleven inte måste stava ord själv måste hen granska den tillblivande texten och korrigera datorns felaktiga transkriptioner.

Den andra undersökningen (Kraft et al. 2023) syftade till att utforska skrivprocessen vid användning av tal-till-text för elever med ($n = 16$) och utan ($n = 12$) läs- och skrivsvårigheter. Forskarna samlade in data från elevers skrivprocess när de dikterade text för att undersöka om grupperna med elever med och utan läs- och skrivsvårigheter skiljde sig åt i fråga om *burst-längd* (antalet ord som producerades mellan två distinkta pauser), *burst-korrekthet* (antalet korrekta ord i en burst), produktionshastighet (antalet ord i texten/antalet minuter det tog att producera den) och korrigerings-strategi under text-till-tal-villkoret (t.ex. repetera ord med samma burst-längd, repetera ord med förändrad burst-längd, skriva ordet med tangentbord). I analyserna kontrollerade man vidare för elevers arbetsminneskapacitet, deras dikteringsförmåga, stavningsförmåga och avkodningsförmåga. Resultaten visade att eleverna (oavsett grupp) oftast genererade ett-ords-burst och samtidigt att detta var minst effektivt, eftersom programvaran hade svårt att uppfatta ordet utan stöd i andra ord. För att rätta fel som datorn gjort var det mest framgångsrikt att använda tangentbordet. Upprepade försök att diktera ord på nytt var som regel fruktlösa. Burst-längd kunde inte relateras till någon av kontrollvariablerna och överlag visade analyserna inga signifikanta skillnader med tanke på burst-korrekthet, produktionshastighet och korrigerings-strategi mellan grupperna av elever. Även om forskarna inte inkluderade absoluta mått på textkvalitet i undersökningen kan man betrakta resultaten som lovande; frånvaron av skillnader mellan elever med och utan läs- och skrivsvårigheter kan indikera att dikteringsverktyg har potential att hjälpa elever som inte utvecklat transkriptionsfärdigheter på samma nivå som jämnåriga elever.

Den tredje studien (Kraft 2023) syftade till att vidare utforska konsekvenser av att diktera text. Liksom i den andra undersökningen ingick elever med ($n = 16$) och utan ($n = 12$) läs- och skrivsvårigheter, och liksom tidigare producerade elever text med hjälp av tal-till-text-teknologi. I denna undersökning producerade eleverna också text med hjälp av tangentbord. Analysen fokuserade i huvudsak på revisioner, vilka de var och hur de skiljde sig åt mellan villkor och grupper, men också på textkvalitet (se mer i avsnittet om den fjärde undersökningen). Kraft undersökte materialet med hjälp av

en katalog av revisionskategorier med två huvudkategorier: ytrevisioner (t.ex. skrivfel, dikteringsfel) och meningsrelaterade revisioner (som att byta eller bygga ut innehåll). Överlag genomförde bägge grupper fler revisioner i text-till-tal-villkoret och detta var särskilt utmärkande för ytrevisioner. Vidare noterade Kraft att elever i bägge grupper lämnade in texter med färre fel i text-till-tal-villkoret än de gjorde i tangentbordsvillkoret. Kraft kartlade också vilka typer av fel som förorsakades av mjukvara, exempelvis särskrivning eller att mjukvaran skrev ett annat ord än det eleven tänkt sig, vilket är viktiga hänsyn att ta om tal-till-text skall implementeras i klassrum.

Den fjärde undersökningen i avhandlingen består av det opublicerade manuskriptet *Contribution of cognitive and linguistic abilities to text quality when children compose with STT and keyboard*. I undersökningen deltog 33 elever (18 med läs- och skrivsvårigheter, 15 utan) och forskarna genomförde analyser för att identifiera variabler som samvarierade med textkvalitet. Åter tog man utgångspunkt i texter skrivna i två villkor: text-till-tal och tangentbord. I tangentbordsvillkoret skrev elever utan läs- och skrivsvårigheter signifikant bättre texter än elever med läs- och skrivsvårigheter. Mer viktigt var dock att forskarna kunde belägga att olika variabler samvarierade med textkvalitet beroende på villkor. Man såg att i tangentbordsvillkoret korrelerade stavning, ordavkodning, non-ordavkodning och tangentbordsfärdigheter positivt med textkvalitet, medan stavning, non-ord, arbetsminne, semantisk expressiv förmåga, snabb benämning och dikteringsfärdighet korrelerade positivt med textkvalitet i text-till-tal-villkoret. Med andra ord fann forskarna ett empiriskt stöd för att de två villkoren innebar olika kognitiva processer och ställde olika kognitiva krav.

Kan man sidsteppa ena halvan i skrivandets ekvation? Nja. Som Kraft (s. 95) påpekar: tal-till-text-verktyg kan ha goda förutsättningar att underlätta transkriptionsaspekten av skrivande, men de kommer inte utan sina egna problem. Och fram till dess att dikteringsverktygen klarar av att uppfatta alla ord korrekt krävs också tålmod och kunskaper nog för att läsa och revidera tillbliven text i jakt på nödvändiga ytrevisioner. Ur ett forskningsperspektiv pekar Krafts avhandling på att skrivforskare som skall studera konsekvenser av elevers interaktion med skrivredskap gör klokt i att studera både process och produkt. Processen för att skaffa detaljerad kunskap om vilka relativa utmaningar och vinster som är förbundna med olika redskap, och produkten för att studera om redskapen i sig påverkar kvaliteten i texterna. Framtida forskning bör antagligen också fokusera på hur hjälpmedel som dikteringsverktyg kan påverka elevers motivation och identitet. Kanske har de förutsättningar att få elever att känna ägandeskap över texter, och inte huvudsakligen missmod över skrivandets tekniska sidor:

Just motivation i förhållande till redskap som kan underlätta är en av de frågor som jag anser är av störst betydelse att utforska vidare. I ett samtal som skedde utanför manus kommenterade jag att jag förstod att det var irriterande att behöva ägna så mycket tid åt att rätta på grund av att tal-till-textredskapet skrev fel så ofta. Denna kommentar gav jag efter att jag hört en ljudlig suck från en av eleverna, varpå hen svarade att det inte alls är jobbigt att rätta eftersom »det är inte jag som har gjort fel». (Kraft 2023 s. 87)

Sanna Krafts avhandling är läsvärd för att den presenterar ny kunskap från minutiöst utformade undersökningar. Som ett exempel på detta kan inklusionskriterierna nämnas. I stället för att godtyckligt rekrytera elever som fått dyslexidiagnos genomförde forskarteamet egna undersökningar med standardiserade verktyg för att fånga upp elever som hade resultat långt under genomsnittet för sin åldersgrupp. Tydligt definierade grupper ökar chansen att generalisera resultaten med precision. Kraft och hennes kollegor inkluderade i samtliga undersökningar inte bara relevanta utfallsmått, men också betydelsefulla kontrollvariabler, som arbetsminneskapacitet och dikteringsförmåga. Samtidigt innebär ett stort testbatteri minskade möjligheter att inkludera många deltagare. Dessutom kan man tänka sig att barn med läs- och skrivsvårigheter möjligen reserverar sig inför att delta i ett forskningsprojekt om skrivande. All ära till eleverna som deltog och till Kraft som på ett förtjänstfullt sätt måste ha skapat trygga ramar för deltagande elever; annars skulle långt färre ha genomfört alla test. Jag nämner det omfattande testbatteriet och antagandet att det var svårt att rekrytera deltagare till projektet eftersom en liten grupp informanter tvivelsutan riskerar en undersökning med för liten statistisk styrka. Annorlunda uttryckt innebär få deltagare att skillnaderna mellan grupper måste vara himmelsvida för att resultaten skall bli statistiskt signifikanta. I Krafts undersökningar var många av resultaten icke-signifikanta och därmed kanske mindre tydliga för eller mot skrivredskap än vad forskarna hade hoppats på. Statistiskt underfinansierade undersökningar, alltså undersökningar som har för liten statistisk styrka, leder emellertid inte sällan till dylika resultat och hellre än att acceptera dem som etablerad sanning gör man klokt i att fortsätta undersöka saken. Helst med större antal deltagare.

Det finns förhållandevis få skandinaviska kognitivt orienterade undersökningar av skrivande hos barn med och utan läs- och skrivsvårigheter. Vi kan därför hoppas att Kraft och hennes kollegor fortsätter att leverera välde signerade undersökningar utifrån just detta perspektiv.

Litteratur

- Filipe, Marisa, 2021: How Do Executive Functions Issues Affect Writing in Students with Neurodevelopmental Disorders? I: Teresa Limpo & Thierry Olive (red.): Executive Functions and Writing. Oxford: Oxford University Press. S. 160–180.
- Graham, Steve, 2021: Executive Control and the Writer(s)-Within-Community Model. I: Teresa Limpo & Thierry Olive (red.): Executive Functions and Writing. Oxford: Oxford University Press. S. 38–76.
- Juel, Connie, 1988: Learning to read and write: A longitudinal study of 54 children from first through fourth grades. I: Journal of Educational Psychology 80(4). S. 437–447.
- Kraft, Sanna, 2023: Revisions in written composition: Introducing speech-to-text to children with reading and writing difficulties. I: Frontiers in Education 8, 1133930.

- Kraft, Sanna, Rønneberg, Vibeke, Rack, John, Thurfjell, Fredrik & Wengelin, Åsa, 2023: Exploring transcription processes when children with and without reading and writing difficulties produce written text using speech recognition. I: *L1-Educational Studies in Language and Literature* 23. S. 1–28.
- Kraft, Sanna, Thurfjell, Fredrik, Rack, John & Wengelin, Åsa, 2019: Lexikala analyser av muntlig, tangentbordsskriven och dikterad text producerad av barn med stavningssvårigheter. I: *Nordic Journal of Literacy Research* 5(3). S. 102–122.
- Limpo, Teresa, & Olive, Thierry, 2021: Why Should We Be Looking at the Relationship Between Executive Functions and Writing? I: Teresa Limpo & Thierry Olive (red.): *Executive Functions and Writing*. Oxford: Oxford University Press. S. 3–14.
- Skar, Gustaf B. & Myhill, Debra, 2022: Utforskning av perspektiver på tidlig skrivutvikling. I: Kari-Anne B. Næss & Hilde Hofslundsengen (red.), *Skrivutvikling og skrivevansker*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk. S. 15–33.

Gustaf B. Skar

© 2024 Författaren/författarna

Denna artikel publiceras med öppen tillgång under villkoren i
Creative Commons Erkännande-licensen ([CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/))

Lind Palicki, Lena & Svensson, Anders, 2023: *Viktig svenska*. Alla dom där språkfrågorna. Stockholm: Norstedts. 271 s. ISBN 978-91-1312-332-5.

Svensk språkvård har under många år huvudsakligen varit en angelägenhet för institutioner och myndigheter. Under det senaste seklet har till exempel de två viktigaste verken – Erik Wellanders *Riktig svenska* (1939; sista upplagan 1973) och *Språkriktighetsboken* (2005) – båda tillkommit på initiativ av väletablerade språkvårdsaktörer: Svenska Akademien och Svenska språknämnden. Under 2023 kom emellertid en bok som gör anspråk på att vara en riksläkare för det vårdade skriftspråket utan att vara direkt relaterad till någon sådan organisation. Det är Lena Lind Palicki, universitetslektor i svenska vid Stockholms universitet, och Anders Svensson, redaktör för *Språktidningen*, som ligger bakom *Viktig svenska*. Författarnas fria ställning framträder ganska tydligt i texten, i det att diskussionerna är påfallande lediga och lättlästa, och hållningen progressivare och mer antiauktoritär än i den samtidigt utkomna *Språkrådet rekommenderar* (Bylin & Melander 2023). I det följande ska vi främst hålla oss till *Viktig svenska*, men vi kommer att dra paralleller med *Språkrådet rekommenderar* i vissa fall; det verket har för övrigt recenserats av bland annat Westerlund (2023).

Viktig svenska har getts ut av Norstedts förlag, och omfattar omkring 250 sidor löptext. Boken inleds med en resonerande diskussion om språk och språkvård, varvid bland annat Erik Wellanders gärning som språkvårdare framhålls. Samtidigt understryker författarna »att vi i mycket lever i ett annat språksamhälle än på Wellanders tid» (s. 11) och lyfter fram det nutida samhällets erkännande och acceptans av flerspråkighet, och de nya kanaler för skriftlig kommunikation som har tillkommit. Dessutom nämns språkvariation som kan vara avsiktlig, det vill säga att en del skribenter har en specifik agenda och kanske föredrar att använda uttryck med politisk laddning i stället för det traditionella, neutrala språkbruket. Målbilden som ligger bakom råden i boken är ett skriftspråk som är »lätt att lära, lätt att använda och lätt att förstå» (s. 11) och dessutom korrekt (s. 13). Att det finns andra bevekelsegrunder än dessa framkommer emellertid på flera ställen i boken, vilket vi återkommer till nedan.

De resterande delarna av boken består av sju (onummerade) tematiska kapitel där olika språkfrågor dryftas i 60 olika avsnitt samt ett kort avslutande kapitel med titeln »Bli din egen språkvårdare». Likheten i disposition med *Språkrådet rekommenderar* är stor – också i det verket följs introduktionen av onummerade tematiska kapitel, som i sin tur är uppdelade i diskussioner av enskilda språkvårdsfrågor. Man kan notera att detta i sin tur är precis samma upplägg som i *Språkriktighetsboken*, som kanhända har fått fungera som mall för båda de nya böckerna.

Det finns alltså sju teman i *Viktig svenska*. De är:

- talspråket
- skriftspråket
- inlånade ord och uttryck
- klassiska språkvårdsfrågor
- olika typer av förändringar (under titeln »Språk på glid»)

- pronomen
- benämning av människor, inkludering och könsneutralt språk.

Att dessa sju kategorier överlappar är självklart. Diskussionen om *våran/eran*, som är placerad i kapitlet om pronomen, kunde nog lika gärna ha hanterats i kapitlet om talspråk eller om klassiska språkrådsfrågor, och likaså hade förmodligen avsnittet om svordomar (nu i »Språk på glid») kunnat stå vid diskussionen om förstärkningsord i talspråksavsnittet.

De olika avsnitt där språkråden behandlas och förmedlas är uppbyggda på ett liknande sätt genom hela boken. Först ges en bakgrund, av varierande omfattning, och därefter presenteras ett råd. Det är uppenbart att författarna har vinnlagt sig om att i största möjliga utsträckning göra bakgrunden både aktuell och medryckande. Till exempel inleds avsnittet om utländska namn med en hänvisning till Rysslands invasion av Ukraina, och avsnittet om *var/vart/vars* börjar med en fingerad dialog (s. 119):

En stressad resenär springer in på Nils Ericsonterminalen i Göteborg och söker efter rätt hållplats:

- Ursäkta, vart går bussen till Mölnlycke?
- Till Mölnlycke, såklart!

Detta stilistiska grepp fungerar bra, och det är kanske också detta ganska lediga förhållningssätt som är den största skillnaden gentemot *Språkriktighetsboken* och *Språkrådet rekommenderar*. För läsaren blir det tydligt att det inte är en myndighet som yttrar sig, och detta visar sig också i de råd som ges, och kanske framförallt i hur de ges. I de allra flesta fall stämmer råden i *Viktig svenska* sakligt sett överens med *Språkrådet rekommenderar*, men de är i regel kortare och enklare. Exempelvis nämner båda böckerna att ordet *drygt* ofta missförstås, och att *lite mer än* kan vara ett bättre alternativ. Men *Viktig svenska* förmedlar detta på ett enkelt sätt i tre meningar på fyra rader (s. 167), medan *Språkrådet rekommenderar* gör en liten utredning på 13 rader (s. 90–91). I de fall råden skiljer sig åt tar *Viktig svenska* genomgående större hänsyn till pågående förändringar – i exemplet med *drygt* menar *Språkrådet rekommenderar* att *drygt* trots allt bör användas i formell text »eftersom en majoritet i språksamfundet fortfarande anser att *drygt* har den etablerade betydelsen 'lite mer än'» (s. 90).

Med utgångspunkt i att många språkbrukare ofta söker enkla råd när de stöter på ett språkligt problem kunde råden eventuellt ha fått inleda respektive avsnitt. Nu är de i stället placerade efter ett utredande textparti. Till exempel omfattar avsnittet om det (föregivet) artiga *ni* omkring åtta textsidor före rekommendationen (s. 199–207). Bakgrunden är visserligen intressant, men den som vill ha ett snabbt råd skulle förmodligen uppskatta att få det serverat direkt, på ett kort och kärnfullt sätt.

Vi nämnde ovan att *Viktig svenska* framhåller att ett bra svenskt skriftspråk ska vara enkelt, begripligt och korrekt. Några av de råd som förmedlas visar dock att också språklig medvetenhet ses som eftersträvansvärt. Det handlar om att undvika ord och uttryck som dels kan störa någon, dels kan kränka någon.

Språkliga störningsmoment utgörs av kontaminationer (s. 150) och annat där det finns en äldre, traditionell form och en nyare (som *komma till bukt med*). I sådana fall framhåller *Viktig svenska* att det är viktigt att känna till att till exempel *björntjänster* och *krokodiltårar* (s. 152) inte är positivt laddade ord, ursprungligen, men att en del språkbrukare ändå tolkar dem så. Därför kan det vara lämpligt att undvika dessa ord för att inte riskera att bli missförstådd.

Också när det gäller *hen* ska man vara uppmärksam på att ordet kan »väcka ilska och irritation» (s. 191), men det finns givetvis andra skäl till detta. I temat om könsneutralt språk och språklig inkludering (s. 223–248) behandlas känsliga frågor som rör ord som *brukare*, *tiggare* och *lapp*. Det så kallade n-ordet nämns dock inte – förmodligen för att den debatten ses som helt avslutad. Också benämningar som rör könsstillhörighet diskuteras. Vår uppfattning är att *Viktig svenska* (och för den delen också *Språkrådet rekommenderar*) diskuterar dessa frågor på ett klokt och välvägt sätt. Båda verken rekommenderar ett könsneutralt språk, men samtidigt understryker de att språkvården inte kan ge enkla råd när det gäller vissa frågor, av olika skäl. Ofta står flera språkpolitiska intressen mot varandra, och språkliga tendenser kan omvandlas till faktiska förändringar på kort tid – just nu verkar till exempel ordet *indian* vara på väg mot en alltmer negativ laddning. I det allra sista numret av tidskriften *Språkvård* (Lindgren 2007 s. 2) meddelas att »på svenska har *indian* inte några negativa konnotationer», medan ISOF nu menar att »Ordet *indian* kan numera uppfattas som stötande» (ISOF 2023). Möjligen kunde man önska att råden i *Viktig svenska* skulle uppmana till viss förståelse för språkbrukare som använder äldre uttryck som numera kan uppfattas som olämpliga – inte av illvilja, utan för att de står utanför den moderna språkpolitiska diskursen.

Ett belysande exempel på hur även rutinerade språkvårdsaktörer kan hamna fel är kapitlet om det könsneutrala *en*. Det har rubriken: *En – feminismens framfart eller lantisarnas återkomst?* (s. 195). Vi uppfattar ordet *lantis* som nedsättande, och den etiketten får ordet också i *Svensk ordbok*. Vi förmodar att *lantis* är ett ord som möjligen är neutralt i Stockholmsområdet, men den majoritet av Sveriges befolkning som inte bor där har en annan uppfattning. Att Lena Lind Palicki och Anders Svensson använder ordet visar hur svårt det kan vara att värdera sitt eget språkbruk och att alltid vara medveten om vilka signaler olika ord förmedlar.

På flera ställen framkommer det att *Viktig svenska* är tämligen progressiv. Man ger råd till skribenter som vill vara »djärva» (s. 132), »radikala» (s. 229, 232) och »gå i bräschen» (s. 194), och menar att »Det gäller att hänga med i arbetsmarknadens språkliga förändringar» (s. 157). I de fall då man kan välja mellan ett traditionellt och ett modernt uttryck ställer sig *Viktig svenska* alltid på nyhetens sida och bejakar (pågående) språkförändring, med utgångspunkten att makten över språket ligger hos språkbrukarna:

I slutändan ligger makten över vad som betraktas som korrekt alltid hos alla språkbrukare tillsammans. När auktoriteter som Språkrådet och SAOL blir överkörda av folkets uppfattning har dom inga maktmedel att ta till. För att inte framstå som dinosaurier ändrar dom så småningom sina rekommendationer. (s. 14)

Trots denna hållning ger *Viktig svenska* alltså i regel samma råd som *Språkrådet rekommenderar*. Den mest iögonfallande skillnaden är rådet att skriva *dom*, och det konsekventa bruket av denna skriftspråksform som både pronomen och bestämd artikel. I *Viktig svenska* heter det alltså *dom som gjorde detta val* (s. 211) och *dom bakomliggande orsakerna* (sid. 10). Användningen av *dom* signaleras faktiskt redan på bokens omslag, där man läser att boken handlar om *Alla dom där språkfrågorna*. Bruket går stick i stäv med Språkrådets rekommendation att enbart använda *dom* »i texter med ett generellt vardagsnära stilläge och för att återge talspråk» (Bylin & Melander 2023 s. 174). Lena Lind Palicki har sedan boken utkom blivit chef för Språkrådet och man kan anta att det nu förekommer en del diskussioner om såväl *dom* som om andra frågor inom myndigheten.

Medan *Språkrådet rekommenderar* uttryckligen vänder sig till skribenter som vill producera en neutral standardskriftsvenska som är gångbar i alla offentliga sammanhang, är målgruppen för *Viktig svenska* inte lika tydlig. I kapitlet *I begynnelsen var talet* (s. 17–38) behandlas en del talspråkliga frågor, som till exempel assimilationer och diskurspartiklar, vilket indikerar att råden inte bara berör skriftspråket. Här och på andra ställen framkommer det emellertid att *Viktig svenska* främst vill beskriva vilken språklig variation som finns, och vilken effekt språkliga varianter kan ge i olika sammanhang. Man ger alltså språkbrukaren möjligheten att göra ett informerat val mellan ett traditionellt, neutralt språkbruk och ett mer värdeladdat. Budskapet är: välj ett talspråkligt, radikalt eller politiskt färgat uttryck om du vill – men var beredd på konsekvenserna! Genom att ge den typen av rekommendationer positionerar sig *Viktig svenska* delvis som en motvikt till de etablerade språkvårdsauktoriteterna. Författarna ger sig därmed ut på en ganska svår balansgång. Man vill med boken förstås fungera som en funktionell språkrådgivare i det nutida svenska språklandskapet, men alltför djärva råd skulle kunna innebära att läsaren i slutändan ändå måste vända sig till de mer traditionella normkällorna. Tack vare tydliga, förklarande kommentarer i de fall man avviker från exempelvis *Språkrådet rekommenderar* lyckas man ändå förtjänstfullt undvika sådana potentiella fallgropar.

Viktig svenska verkar alltså mena att en god skribent inte bara ska skriva enkelt, begripligt och korrekt. Man bör också ta del av aktuella språkdiskussioner, och vara medveten om vilka uttryck som håller på att förändras, vilka som kan vara stötande och/eller olämpliga, och vilka som är politiskt laddade. Detta är en rimlig hållning för alla som dagligen sysslar med sakprosaskrivande, men många gör inte det och måste ändå få yttra sig i samhället, genom till exempel insändare. Det är viktigt att språkvården i sådana fall inte blir ett repressivt verktyg.

Viktig svenska är en innehållsrik bok. Den är också läsarvänlig och entusiasmerande, och man får lätt uppfattningen att skrivarbetet har varit roligt. Den är vidare lättanvänd, eftersom den (till skillnad från *Språkrådet rekommenderar*) har ett register där man kan slå upp det man letar efter. För den som söker råd i knepiga språkfrågor är *Viktig svenska* en värdefull resurs, som dessutom är fullt tillräcklig för de flesta skribenter; den fyller i princip samma funktion som *Språkriktighetsboken*, som med bara 18 år på nacken redan framstår som föråldrad. Boken fungerar också som en pendang

och kontrast till *Språkrådet rekommenderar*, och kommer säkerligen att spela en central roll i framtida språkvårdsdiskussioner.

Litteratur

- Bylin, Maria & Melander, Björn (red.), 2023: *Språkrådet rekommenderar*. Stockholm: Institutet för språk och folkminnen.
- ISOF, 2023. Är ordet *indian* olämpligt? Frågelådan i svenska. Institutet för språk och folkminnen. Tillgänglig på <https://frageladan.isof.se/visasvar.py?svar=79702>. [Kontrollerad 2023-11-24.]
- Lindgren, Birgitta, 2007: Indian politiskt korrekt? I: *Språkvård* 2007(2). S. 22.
- Wellander, Erik, 1939: *Riktig svenska*. Norstedts: Stockholm.
- Westerlund, Anders, 2023: Språkvårdsprinciper och språkvårdsråd. *Arena: medlemsblad för Svenska modersmåsläraryöreningen i Finland* 23(1). S. 35–38.

Henrik Rosenkvist & Linnéa Bäckström

Nilsson, Pär, 2023: Lexikal betydelseutveckling i teori och praktik: En analys av fem definitionsformler i Svenska Akademiens ordbok och de semantiska förändringsmekanismer som de beskriver. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. A 84.) Diss. 301 s. Lund: Lunds universitet. ISSN 0347-8971, ISBN 978-91-89415-75-1.

I sin avhandling undersöker Pär Nilsson hur utvecklingen av lexikal betydelse skildras genom fem olika s.k. *definitionsformler* i Sveriges största ordbok, *Ordbok över svenska språket*, utgiven av Svenska Akademien (SAOB). Ordboken skildrar det svenska ordförrådets utveckling från 1521 fram till idag och kan klassificeras som en diakron samtidsordbok. Första bandet utkom 1898 och hela verket beräknas vara färdigt 2023. Då påbörjas den andra, helt digitala, upplagan.

Någon utförlig lingvistisk analys av ordbokens viktigaste funktion – den semantiska beskrivningen – har hittills inte genomförts. Nilssons avhandling är därmed ett välkommet bidrag till forskningen om lexikografi inte minst genom sin semantiska infallsvinkel. Nilsson är själv redaktör på SAOB och har i sitt arbete lagt märke till betydelsebeskrivningens stora likheter med semantisk beskrivning ur ett kognitivt perspektiv. Han vill därför undersöka de likheter han tycker sig se mellan SAOB:s kronologiskt upprättade betydelsetråd och semantisk beskrivning ur ett kognitivt perspektiv. Syftet med avhandlingen är därför »att bedöma hur relevant och konsekvent SAOB:s analys- och beskrivningsmetod är idag, ur ett teoretiskt perspektiv» (Nilsson 2023:20). Syftet konkretiseras i fem forskningsfrågor:

1. Vilket slag av betydelseutvecklingsmekanism föreligger?
2. Vilken roll spelar abstraktionsgraden?
3. Finns det en typisk position i ordbokens hierarkiska struktur för de etiketterande betydelserna i SAOB och, i så fall, vilken är den?
4. Hur och när modifieras eller kombineras de aktuella formlerna med andra definitionsformler?
5. Kan de aktuella formelförsedda användningarna kopplas till särskilda ordklasser?

Materialet som undersöks uppgår till 300 betydelseenheter per definitionsformel, vilket betyder att 1 500 betydelseenheter analyserats. Alla betydelser som excerperats är förtecknade i en bilaga, vilket gör dem enkla att hitta. Nilsson tillhandahåller också en detaljerad analysmall som tillsammans med bilagan gör att man (förhållandevis) enkelt kan följa hans analyser. Resultatkapitlet är uppdelat i fem underavsnitt där undersökningarna av materialet redovisas med utgångspunkt i de olika forskningsfrågorna.

Valet att analysera SAOB:s betydelsebeskrivning med en kognitiv teoribildning är intressant. SAOB:s betydelsebeskrivning grundas i excerpering av autentiskt skrivet språk och den gradvisa förändring av betydelserna i artiklarna skildrar ett verkligt språkbruk, vilket stämmer med grundstenarna i kognitiv semantik. Men det finns också problem med att tillämpa kognitiv semantik inom lexikografisk verksamhet. En

lexikograf har behov av att kunna avgränsa betydelser gentemot varandra, dels i själva betydelseanalysen, dels i utformningen av ordbokens artikelstruktur. Eftersom det inom kognitiv semantik antas att betydelser är dynamiska utan skarpa åtskillnader blir diskrepans mellan teorin och lexikografisk praktik kanske den generellt sett intressantaste frågan för avhandlingen: Kan man utnyttja en kognitiv teoribildning i praktiskt lexikografiskt arbete?

Ur ett kognitivt perspektiv är det traditionella lexikografiska definitionsformatet i form av nödvändiga och tillräckliga kriterier otillräckligt för att kunna fånga den dynamiska betydelsen hos ett begrepp. I stället arbetar man med *kategorier* som uppställs runt en central *prototyp*, till vilken övriga kategorimedlemmar relateras med en gradvis avtagande centralitet. Kategorin övergår successivt i andra, besläktade, kategorier. Nilsson har noterat likheten mellan prototypeteori och SAOB:s betydelsebeskrivningar genom att prototypen kan sägas motsvara grundbetydelsen för ett begrepp och de övriga kategorimedlemmarna olika underbetydelser.

Det viktigaste begreppet i avhandlingen är *domänen*. En domän kan kort beskrivas som en enhet där begrepp för encyklopedisk kunskap grupperats och strukturerats efter samhörighet: »A coherent area of conceptualization relative to which semantic units may be characterized». (Langacker 1987:488). När betydelser förändras kan de förskjutas inom och mellan domäner. Eftersom Nilsson vill beskriva hur SAOB uttrycker polysema betydelserelationer och den språkliga förändring de baseras på, utnyttjar han den vedertagna indelningen av polysemi i *likhet* (som ofta uttrycks i metaforer), *närhet* (som ofta uttrycks i metonymier) och *generalisering* (som ofta uttrycks med överordning). *Specialisering* undersöks inte. Domänbegreppet är därmed centralt i analyserna av de olika betydelserelationerna, genom att förändringar av betydelserna antas kunna förklaras genom förflyttningar inom eller mellan olika domäner där den ursprungliga källdomänen kan vara mer konkret än måldomänen. Grundläggande konceptuella metaforer av typen UPP ÄR BRA MEN NED ÄR DÅLIGT (*Räntan steg men ekonomin sjönk till botten*) ligger till grund för hur betydelser kan *mappas* från en domän till annan, t.ex. från konkret till abstrakt. Metonymier anses däremot hålla sig inom samma domän men med förändrade relationer. Exempelvis kan en del av ett begrepp få stå för hela begreppet (*Har du läst den senaste Östergren?*) där författarnamnet får representera själva boken. Också domänerna har suddiga gränser och övergår graduellt i varandra, vilket anses spegla människans kognitivt baserade språkförmåga. De gradvisa övergångarna mellan domäner medför att metaforer kan ha metonymier som upphov. Metaforer och metonymier kan också blandas i samma yttrande, (*fånga någons öra*) där *fånga* är metaforiskt och *någons öra* är metonymiskt för *uppmärksamhet*. Av denna anledning använder Nilsson också begreppet *metaftonymi*.

För att kunna jämföra betydelsebeskrivningen i SAOB och annat material utnyttjar Nilsson den modell över *meningspotentialer* som ges av Norén och Linell (2006) och som bygger på att betydelser är hårt pragmatiskt kopplade till den kontext i vilken de används i all typ av interaktion.

I den första delundersökningen i resultatkapitlet behandlas vilket slag av betydelseutvecklingsmekanism som ligger bakom de fem definitionsformlerna. Dessa ska uttol-

kas på följande sätt: (bild.) *bildlig*; (oeg.) *oegentlig*; (utv.) *utvidgad*; (allm.) *allmännare* och (överf.) *överförd* betydelse. *Speciellare/inskränkare* betydelse, som också förekommer i SAOB, tas inte upp med motiveringen att definitionsformeln förekommer med få exempel.

Resultaten visar att *bildlig* och *oegentlig* användning mest används om metaforer och metonymier. Bakom *oegentlig* användning döljer sig också kombinerade processer av metafor och generalisering; något som Nilsson med en egen term benämner *metaferralisering*. *Utvidgad* och *allmännare* användning har, inte oväntat, *generaliseringar* som vanligaste process. Den enda formel som redaktionen medvetet förändrat över tid är den som kallas *överförd*. Formeln används för en särskild typ av metonymi där ett adjektiv uttrycker en egenskap som tillskrivs ett substantiv som egentligen inte kan ha egenskapen i fråga (*ett vänligt brev*). Här är det egentligen avsändaren och inte brevet som har egenskapen att vara vänlig.

I den andra delundersökningen studeras abstraktionsgraden hos härledda betydelser. Här utnyttjar Nilsson begreppet *bildlighetsstyrka* för att resonera om graden av bildlighet hos ett visst uttryck. Bildlighetsstyrkan avgör om en metafor fortfarande kan kopplas till sin källdomän eller om den uppfattas som autonom i förhållande till källdomänen. Resultaten visar att målbegreppen ofta har högre konkretionsgrad än väntat och att metaforer och metonymier alltså inte alltid mappas från en konkret till en abstrakt domän, utan ofta håller sig inom samma konkretionsgrad. Nilsson kommer här fram till nya resultat i relation till tidigare metaforikforskning.

Genom den tredje delundersökningen utreds om det finns en typisk position i ord-bokens hierarkiska struktur för de etiketterande betydelserna och, i så fall, vilken den är. Här relateras formelerna till sin typ av betydelse och placering i artiklarna. Resultaten visar att definitionsformlerna oftast är nära knutna till grundbetydelserna eller separata undermoment och därmed inte särskilt autonoma i relation till grundbetydelsen; ett resultat som inte stämmer med Norén och Linells (2006) analyser av meningspotentialer, där de placerar metaforer och metonymier på en mer självständig plats i potentialen.

I delundersökning fyra behandlar Nilsson kombinationer av definitionsformler, något som är ymnigt förekommande i SAOB, och som ofta försvårar läsningen av artiklarna. Nilsson redogör för vilka kombinationer som finns och vilka semantiska processer de uttrycker. Resultaten visar att antalet kombinationer ökar över tid. *Oegentlig* l. *bildlig* samt *utvidgad* är de tre formler som används mest i kombination, och i många fall används de när det är svårt att klargöra förhållandet mellan metaforik och metonymi, s.k. *metaftonymi*. De används oftare när både käll- och måldomän har samma grad av abstraktion, vilket kan tolkas som att lexikografen har haft svårigheter att urskilja vilken typ av betydelseförändring som föreligger och därför utnyttjar flera formler för att beskriva processen. Kombinationen av definitionsformler går därmed också att koppla till bildlighetsgraden (delundersökning två). Nilsson menar att den ökande användningen av kombinerade formler kan tänkas vara en följd av det allt större material som redaktörerna behöver hantera varvid betydelserna kan bli mer komplexa.

I delundersökning fem, slutligen, görs en jämförelse mellan ordklassfördelningen hos respektive definitionsformel. Denna visar att metaforik förekommer i alla SAOB:s ordklasser, framför allt substantiv, verb och adjektiv, men i några fall också i de övriga ordklasser som används i SAOB.

De fem delundersökningar bidrar på olika sätt till att uppfylla syftena. Ur ett lexikografiskt perspektiv diskuterar Nilsson sina resultat i relation till systematiska förändringar i nästa upplaga av SAOB, inte minst genom en minskning och renodling av definitionsformlerna. Ett teoretiskt värdefullt bidrag är att undersökningen visar att de många kombinerade definitionsformlerna förmodligen ger uttryck för de semantiska gråzoner som betydelseförändring alltid ger upphov till. Därmed fyller de en lexikografisk funktion som beskriver de suddiga gränser som är svåra att klargöra i en lexikografisk struktur. Nilsson visar genom sin undersökning att dessa gråzoner inte bara involverar metaforer (som hittills fått mest uppmärksamhet inom forskningen) utan också metonymier och generaliseringar. Sambanden mellan metaforik och generalisering benämner han med den egna termen *metaferalisering*; ett område som gärna får utvecklas mer i kommande arbeten.

Nilssons avhandling är generellt sett välskriven med relevanta och väl avgränsade syften och syftesfrågor. Definitioner av centrala begrepp är tydliga och används konsekvent. Urvalet av material är fylligt och välbeskrivet, även om den betydelseförändring som kan kategoriseras som *specialisering* inte behandlas alls. Denna är dock i praktiken en stor kategori och hade kunnat kasta ljus över den omfattande fackspråkliga utvecklingen. Avhandlingen utnyttjar en komplex teori vars mest relevanta delar beskrivs ingående, inte minst utvecklingen av metaforteorin. Den grundliga teoretiska genomgången innehåller dock några partier som egentligen inte utnyttjas alls, t.ex. resonemanget om relationen mellan onomasiologiska och semasiologiska förändringar, och beskrivningen av EC-modellen (Schmid 2020), som nog hade kommit bättre till pass i en undersökning av lemmaetablering i stället för betydelseförändring.

Den empiriska undersökningen är avhandlingens största styrka. Analyserna är noggrant genomförda och innehåller många exempel som gör Nilssons resonemang lätta att följa. Detta betyder dock inte alltid att analyserna i sig är enkla att ta till sig. Trots en föredömlig tydlighet i analysmodell och många välvalda exempel är det ibland ändå svårt att förstå vissa analytiska val som görs; något som troligen hänger samman med den fingertoppskänsla för SAOB:s material som endast en professionell lexikograf besitter. Jag hade därför gärna sett att Nilsson uppmärksammat det redaktionella arbetet lite mer, eftersom redaktionen uppenbarligen förmått att hålla en stringent lexikografisk linje i över hundra år, den stora teoretiska utvecklingen till trots. Detta indikerar en enhetlig lexikografisk praxis som man ibland velat veta lite mer om.

Den i övrigt goda hanteringen av materialet brister tyvärr något i litteraturförteckningen, där bl.a. flera referenser är ofullständiga och något förnamn saknas. En viktig referens förekommer också i en klart mer prestigefyllt publikation än den institutionsrapport som nu refereras, vilket kunnat åtgärdats.

Helhetsintrycket av Pär Nilssons avhandling är emellertid mycket gott. Undersökningen utgör en av de största empiriska undersökningar som gjorts av SAOB:s material. Ämnesvalet är intressant och undersökningen noggrann, välgjord och välskriven.

Resultaten kommer med all säkerhet att kunna bidra till den omstöpning av SAOB som nu stundar, och flera av resultaten förtjänar att bilda grund för fördjupade undersökningar. Pär Nilssons avhandling är därmed ett värdefullt bidrag både till kognitiv semantik och till utvecklingen av lexikografisk teori.

Litteratur

- Langacker, Ronald W., 1987: *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1. *Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Norén, Kerstin & Linell, Per, 2006: *Meningspotentialer i den språkliga praktiken*. (Meddelanden från Institutionen för svenska språket 54.) Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Schmid, Hans-Jörg, 2020: *The dynamics of the linguistic system: usage, conventionalization and entrenchment*. Oxford: Oxford University Press.

Lena Rogström

© 2024 Författaren/författarna

Denna artikel publiceras med öppen tillgång under villkoren i
Creative Commons Erkännande-licensen ([CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/))